

İslam İktisat Felsefesi ve Teorisi Literatürü: Eleştirel Bir Değerlendirme

İsmail CEBECİ*

Giriş

Sanayi devrimi, üretim ve tüketim tarzı ve bütün bir hayat anlayışıyla İslam dünyasını etkileyene kadar Müslümanlar büyük oranda kendi iç dinamiklerine dayalı ve yabancı kültürlerin etkisinin görece sınırlı kaldığı bir dünyada yaşıyorlardı. Batı kaynaklı bu güçlü meydan okumaya iktisadî alanda cevap verme ve alternatif üretme düşüncesi zaman zaman ortaya çıksa da, teori ve pratikte bütüncül bir anlayış ve sistem oluşturma üzerine yapılan çalışmalar XX. yüzyılın ortalarına kadar pek gün yüzüne çıkamadı. II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte ortaya çıkan gelişmeler, İslam iktisadî fikri üzerinde bir literatür oluşması için zemin hazırladı. İslam ülkelerinin siyasî bağımsızlıklarını ilan etmeleri, petrolün etkisiyle maddî zenginliğin artması, kalkınma, gelişme, fakirlikle mücadele, işsizlik gibi konuların gündeme gelmesi, İslam toplumlarının İslâmî prensiplere göre işleyen iktisadî kurumlara fikrî ve toplumsal anlamda ihtiyaç hissetmesi, iktisat alanında Müslüman araştırmacıların yetişmesi, ilmî merkezlerin kurulması, fakültelerin açılması ve İslam ülkeleri arasında yapılan toplantılarda ortak karar alma ve toplu içtihadın yaygınlaşması İslâmî fikirlerin belirli bir odağa yoğunlaşmasını beraberinde getirdi ve bu durum İslam iktisadî literatürünün oluşması için uygun bir ortam oluşturdu. Bunun akabinde İslam dünyasında İslam iktisadî üzerine yapılan çalışmaların 1960'lardan itibaren Türkçeye tercüme edilmesiyle Türkçe İslam iktisadî literatürü oluşmaya başladı.

Bu çalışma Türkiye'de son 50 yılda İslam iktisat felsefesi ve teorisi alanında ortaya çıkan yerli literatürü ele almayı hedeflemektedir. İslam iktisat felsefesi/teorisi/düşüncesi denildiğinde fıkıh, ahlak ve İslam tarihi birikimine müracaat edilerek makro düzeyde -yerel ve uluslararası alanda İslam'a uygun- bir iktisadî

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

sistem ve mikro düzeyde fertler için İslâmî bir yaşam alanı oluşturmak için bir model ortaya koyma faaliyetinden bahsedilmektedir. Tabii bu çaba içinde İslam iktisadı sisteminin fikrî, ahlakî, hukukî vb. temellerine, diğer sistemlerle mukayesesine ve farklı iktisadî sistemler eleştirmeye yönelik çalışmalar da yer almaktadır. Bu alanda oluşan ilmî birikimin bugüne kadar yeterince değerlendirilmemiş olması bu çalışmanın temel sâikini oluşturmaktadır. Kapsam olarak Türkçe telif edilen bütün kitap, tez, makale ve yayımlanmış tebliğler değerlendirmede göz önüne alınmıştır.

Türkiye'deki İslam iktisadı literatürünü değerlendirmeye yönelik ortak bir çalışmanın parçası olan bu makalede iktisadın tüm alanlarına değinilmemiş, sadece İslam iktisadı bağlamında şu konular üzerine yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır: İslam iktisadına giriş, İslam iktisat felsefesi ve teorisi, İslam iktisadının prensipleri ve esasları, İslam iktisat sistemi bağlamındaki temel yaklaşım ve değerlendirmeler, kuramlar, modeller, kaynaklar, İslam iktisadının ahlakî esasları, felsefi ve teorik altyapısı, modern iktisat eleştirileri, İslam iktisadı ile modern iktisat mukayesesi, kalkınma ve verimlilik. İlgili literatürü oluşturan bütün eserler tek tek ele alınmamış olup sadece alanla ilgili öne çıkan çalışmalar değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Ayrıca İslam iktisadında ticaret, iş ve ortaklıklar, çağdaş ekonomik problemler, mikro iktisat meseleleri, para, banka, finans, menkul kıymetler ve sigorta/tekaful vb. konular ve İslam iktisadı tarihi alanındaki eserler bu çalışmanın kapsamı dışında olup bunların bir kısmı bu sayıda yer alan diğer makalelerde ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra diğer dillerden tercüme edilen eserler de bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Yöntem olarak kronolojik temelli bir değerlendirmeye başvurulmuş olmakla birlikte kısmî de olsa kurum, kişi-ekol ve konu temelli yaklaşımlara da yer verilecektir. İlgili eserler ele alınırken sadece tanımlayıcı bir yaklaşımdan ziyade analitik ve eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirme yapılacaktır. Bu noktadaki temel hedef İslam iktisat felsefesi ve teorisi alanındaki "büyük resmi" görmeye yardımcı olmaktır. Sistematik açıdan, giriş bölümünden sonra temel olarak kronolojik bir değerlendirme yapılmakta, önemli eserlere ve kişilere değinilmekte ve daha sonra literatüre ilişkin çıkarımları da içeren sonuç ve değerlendirme kısmının ardından seçilen eserlerin listesi yer almaktadır.

Literatür Değerlendirmesi

İslam iktisat felsefesi ve teorisine ilişkin literatür kronolojik bir yaklaşımla değerlendirilecek olup konuyla ilgili birikimi tematik bir yaklaşımla ele almak isabetli görünmemektedir. Zira eserleri konuları açısından net olarak tasnif etmek ve birbirlerinden ayırt etmek zordur. Pek çok eserde İslam iktisadının temel özellikleri, diğer sistemlerden farkları ve Müslüman-iktisat ilişkisi gibi konular iç içe yer almaktadır. Diğer yandan, kişi ve ekol temelli bir değerlendirme yapmak

da pek mümkün değildir. Çünkü alanla ilgili müstakil ekollerin ve çok sayıda araştırmacının bulunduğunu ifade etmek zordur. Ayrıca enstitü, dernek ve vakıflar gibi maddî ve akademik açıdan destekleyici bazı kurumların var olmasına rağmen literatürde bu kurumların belirleyici olduğu da söylenemez. Bu sebeplerden dolayı kronolojik bir tahlil yapmak, ilgili çalışmaların sağlıklı anlaşılması açısından daha doğru görünmektedir. Bununla birlikte yeri geldiğinde sahaya ilişkin kişisel ve kurumsal yönlere de değinilecektir.

Sürecin başından bu yana İslam dünyasının iktisadî bir paradigma ve sistem geliştirmesi dinî bir faaliyet olmanın ötesinde bir kimlik ve kültür mücadelesinin gereği olarak algılanmış¹ ve modern İslam düşüncesinin, Batı'nın iktisadî hayat anlayışı ve kurumları ile hesaplaşmadan ve kurumsal bir yapı inşa etmeden başarıya ulaşmış sayılmayacağı görüşü geniş bir biçimde kabul görmüştür. İslam iktisadî çalışmalarının başlamasının dünyanın farklı bölgelerindeki münevverler ve İslâmî hareketler tarafından desteklenmesi ve bu hareketlerin öncü simaları olan Ebu'l-A'lâ el-Mevdudî (Pakistan), Seyyid Kutub (Mısır) ve Malik Binnebi (Cezayir) gibi tanınan aktif isimlerin ilgili literatürün ilk adımlarını atmaları bu düşünceyi desteklemektedir.² Bunun sıra 1960'lardan itibaren İslam dünyasındaki iktisat eğitimi almış bazı araştırmacılar İslam iktisat sisteminin temel çerçevesini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu kişiler arasında Hindistan'da İslâmî ilimler ve ekonomi eğitimi alan Necatullah Siddîki, alanla ilgili ilk ders kitabını yazdığı ifade edilen Bangladeşli araştırmacı Muhammed Abdul Mannan³ ve ilk İslam bankacılığı tecrübesini Mısır'da hayata geçiren Ahmed Abdülaziz Neccar gibi örnekler zikredilebilir. İslam dünyasındaki bütün bu ilk çalışma ve çabalar Türkiye'deki çalışmaların başlamasında etkili olmuştur.

İslam iktisat felsefesi ve teorisi ile ilgili Türkçe literatürün 1960'larda başladığı ifade edilebilir⁴ ki bu, İslam dünyasında ilgili çalışmalara başlanmasının akabinde ve hemen hemen eş zamanlı bir gelişmedir. Bu durum, Müslüman ülkeler arasında iktisadî alanda benzer ve ortak bir yapının ve problemlerin olduğuna ve ayrıca Türkiye'deki Müslümanların bu alanda İslam dünyasındaki gelişmeleri ve

1 Örneğin Ahmet Tabakoğlu, 1979'da yayınlanan *İslam İktisadına Giriş* başlıklı kitabına Nurettin Topçu'dan bir alıntı ile başlamakta ve sunuş kısmında sömürgecilğe karşı mücadele üzerine vurgu yapmaktadır.

2 Arap Dünyasında İslam iktisadî çalışmalarının Hasan el-Benna'nın kurucusu olduğu İhvan-ı Müslimîn tarafından başlatıldığı tespiti için bkz. Ahmet Tabakoğlu, "İslam İktisadî Metodolojisi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'alesi 2*, İstanbul 2005, s. 1147.

3 Mannan'ın 1970'te yayınlanan *Islamic Economics: Theory and Practice: A Comparative Study* adlı çalışması, pek çok araştırmacı tarafından konuyla ilgili ilk ders kitabı (textbook) olarak kabul edilmektedir, örneğin bkz. Mohamed Aslam Haneef, *Contemporary Islamic Economic Thought: A Selected Comparative Analysis*, Kuala Lumpur 1995, s. 13.

4 Sabahattin Zaim Türkçede İslam iktisadî ile ilgili çalışmaların bir süre Türkiye'de bulunan ve İslâmî ilimler alanında etkili olan Pakistanlı alim Muhammed Hamidullah'ın eserleriyle başladığını ifade etmektedir, bkz. *İslam ve İktisadi Nizam*, Karabük 1979, s. 6.

yayınları takip ettiğine işaret olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1960 ve 70'lerde tercümelerin ağırlıkta olduğu⁵ ve bu durumun Türkçe literatürün ivme kazanması konusunda etkili olduğu görülmektedir. Dönemin siyasi atmosferine, toplumsal dinamiklerine ve yetişmiş insan gücündeki yetersizliğe bakıldığında telif çalışma ortaya koyabilecek araştırmacı sayısının çok olmamasının ve tercümelerin ilgili alanda etkili olmasının tabii olduğu düşünülebilir.⁶

1960'lı yıllarda tercümelerin yanı sıra telif eserlerin de yavaş yavaş ortaya çıktığı, ancak bunların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu dönemde İslam iktisat felsefesi/teorisi ile ilgili on beş civarında Türkçe çalışma yapılmıştır. Bunlar genelde ufak çaplı yazılar olup ele alınan başlıca konular şunlardır: İslam iktisadının genel prensipleri, iktisat-toplum ilişkisi, iktisat anlayışı, Müslüman birey ve toplum için iktisadın önemi, kapitalizm ve sosyalizm ile mukayese, kapitalizm ve komünizm karşısında İslam'ın iktisadî boyutu,⁷ İslam'ın iktisat anlayışı, İslam'da iktisat nizamı, İslâm'ın iktisadî esasları, İslâm açısından devletin iktisadî görevleri, İslam dininin ekonomik alana etkisi, modern iktisat ve İslam, İslâmîyet ve ekonomik doktrinler.

1960'lı yıllarda genelde ufak hacimli yazılar yayınlanmakla birlikte küçük çaplı kitaplar da neşredilmiştir. Sürecin başında iktisadî alanı akademik bir hareket noktasından ziyade Müslüman bir münevver gözüyle, Müslüman kimliği açısından ve toplumsal boyutlarıyla ele alan çalışmalar önemlidir. Bu, İslam dünyasında kine paralel bir duruma işaret etmektedir. Bu bağlamda Said Çekmegil ve Sezai Karakoç'un 1960'larda yayınlanan iki eseri zikredilebilir. Çekmegil *İslam'da İktisat Anlayışımız* (1966) başlıklı eserinde önce materyalist ekollerden bahsetmiş, daha sonra zekat, faiz, israf ve ferdi mülkiyet gibi konuları anlatarak İslam iktisat sisteminin farkını ve üstünlüğünü vurgulamıştır. Bir konferanstan oluşturulan kitabın kaynakları Türkçe eserlerden oluşmaktadır. Çalışmanın arka kapağında bu kitabın bu konuda Türkçedeki ilk eser olduğu ifade edilmektedir. Sezai Karakoç da *İslam*

5 Muhammed Hamidullah'ın 1963'te Türkçeye çevrilen *Modern İktisat ve İslam*, Mevdu'di'nin 1966'da Türkçeye çevrilen *İslamda İktisat Nizamı: İnsanlığın İktisadî Meselesi ve İslamda Çözüm Şekli* ve Mahmut Ebussuud'un 1969'da çevrilen *İslam İktisadının Esasları* başlıklı eserleri 1960'larda yayınlanan tercüme eserlere örnek gösterilebilir. 1970'li yıllarda Türkçeye tercüme edilen önemli eserlerden bazıları ise şu şekildedir: Muhammed Necatullah Sıddıki, *İslam Ekonomisinin Temelleri* (1970); Selim A. Sıddıki, *İslam Devletinde Mali Yapı* (1972); M. A. Mannan, *İslam Ekonomisi: Teori ve Pratik* (1973); Malik Binnebi, *Ekonomi Dünyasında Müslüman* (1976); Muhammed Bakır Sadr, *İslam Ekonomisi Doktrinleri* (1978).

6 Bu yetersizlikte Tek Parti Döneminde alanla ilgili yeterli sayıda araştırmacı yetişmemesinin de etkisi ifade edilmelidir.

7 Süleyman Karagülle'nin *İslâmîyet ve Ekonomik Doktrinler* (1969) kitabının yanı sıra Soğuk Savaş yılları döneminde kapitalizm ve sosyalizm üzerine pek çok eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Seyyid Kutub'un 1966'da tercüme edilen *İslam ve Kapitalizm Çatışması* ve Maxime Rodinson'dan 1969'da tercüme edilen *İslâmîyet ve Kapitalizm* adlı eserler ile aynı yıllarda İslam ve sosyalizmi konu edinen çalışmalar buna örnek gösterilebilir.

Toplumunun Ekonomik Strüktürü (1967) başlıklı eserinde İslam'ın özelliklerini vurgulayarak iktisadî açıdan diğer sistemlerden farkını anlatmaktadır.

Bu dönemde alana ilişkin çalışmalara hangi dergilerde yer verildiği de önemlidir. 1960'larda İslam iktisadına yönelik çalışmaların *Gurbet Mecmuası*, *İslâm Medeniyeti* (3 makale), *Diriliş*, *İslam Düşüncesi Dergisi* gibi fikir ve hareket dergilerinde yer alması konunun daha ziyade fikrî mücadele, sosyal hareketler ve gençlik bağlamında ele alındığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁸ Örneğin Sabahattin Zaim'in "Modern İktisat ve İslam" başlıklı konuşmasının 1969 ve sonrasında "milliyetçi ve mukaddesatçı" bir öğrenci hareketi olan Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) tarafından defalarca yayınlanması, İslam iktisadı kavramının gençlik hareketi içinde bir karşılık bulduğuna delalet eder. Yine Rasim Özdenören'in 1969'da *Diriliş* dergisinde konuyu ele alması fikir ve edebiyat camiasının da alana yakın durduğunu gösteren bir başka örnektir. Konunun 1960'larda Diyanet dergisinde, üniversite dergilerinde veya herhangi başka bir resmî dergide ele alınmadığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle Türkçe İslam iktisadı çalışmalarının başlangıçta resmî kurumlardan ve üniversitelerden ziyade vakıflar, dernekler vb. sivil toplum kuruluşlarının ilgisini çektiği ve onlar tarafından başlatıldığı ifade edilebilir.

1960'ların sonunda İslam iktisadını akademik bir bakış açısıyla ele alan eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sabahattin Zaim'in yaptığı ve sonrasında 1968'de makale olarak telif edilen "Modern İktisat ve İslam" başlıklı konuşma bu açıdan önemlidir. Konuşmasında dünyadaki iktisadî duruma değinen Zaim, kapitalizm ve sosyalizmin İslâmî açıdan mahzurlu yönlerine dikkat çekmekte ve İslam'ın iktisadî sistemi hakkında bilgiler vermektedir. Bu meyanda, İslam'da devletin iktisadî rolü ve görevleri, zekatın önemi ve sarf edildiği yerler, emeğin önemi ve lüks ve israfın yasaklanması gibi hususlar üzerinde durulmaktadır. Materyalizmin eleştirildiği çalışmada, tek boyutlu bakışın getirdiği yanlışlığa dikkat çekilmiş, kalkınmanın maddî ve manevî yönleriyle bir bütün olduğu vurgulanmıştır. Bu eser, Türkçe telif literatüründe İslam iktisat sistemi hakkında ilk defa iktisatçı bir akademisyenin bütüncül bir bakış açısıyla kaleme aldığı bir metin olması hasebiyle önemlidir. Dönem dikkate alındığında çalışmanın genel kapsamlı olması doğal bir durumdur.

1960 ve 1970'lerdeki çalışmaların temel özelliklerinden biri de doğrudan ve dolaylı olarak sosyalizm ve kapitalizme karşı İslam iktisat sisteminin doğruluğunu ortaya koyma gayretidir.⁹ Bu çabalar Soğuk Savaş yıllarında kapitalizm ve sosyalizm arasına sıkıştırılmak istenen Müslümanların hâlet-i ruhiyesini göstermesi açısından

8 Y. Ziya Binatlı'nın *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*'nde 1965'te yayınlanan "İslam Dininin Ekonomik Alana Etkisi" ve 1966'da yayınlanan "Faiz ve İslam Hukukunda Faiz" başlıklı çalışmaları bu alanda bir istisna sayılabilir.

9 Aynı dönemde kapitalizme karşı İslam ve sosyalizm arasında bir uyum olduğunu savunan yazarların ve bunlara karşı çıkanların çalışmalarının oluşturduğu bir literatürün varlığından da bahsetmek gerekir.

önemlidir. Süleyman Karagülle'nin 1969'da yayınlanan İslam'ın iktisat anlayışı ile kapitalizm ve sosyalizm gibi düzenleri doğrudan karşılaştırarak İslam iktisadının özelliklerini vurgulayan *İslâmîyet ve Ekonomik Doktrinler* adlı kitabı bu alanda ilk Türkçe müstakil çalışma olması açısından önemlidir. Her iki sisteme cephe alan bu tür eserlere 80'lerden itibaren pek rastlanmamaktadır.

1970'lerde yine genellikle ufak hacimli çalışmalar yayımlanmakla birlikte küçük çaplı kitap olarak değerlendirilebilecek eserler de yazılmıştır. Bazı yeni başlıkların ve alt konuların da ele alındığı bu dönemde şu konulara yer verilmiştir: Kur'an-ı Kerim'de iktisat esasları, İslam iktisadına dair hadisler, İslam iktisadının üstünlüğü, İslam'da ekonomik düzen ve fakirlik sorunu, İslam ve iktisadî nizam, İslam iktisadî açısından fert, cemiyet ve devlet, enflasyon için tedbirler, iktisadî faaliyetlerde İslâmî davranış tarzı, İslam iktisadî açısından insan-madde ilişkisi.

1970'li yıllarda makale formatında yayımlanan çalışmalar şu dergilerde yer almıştır: *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)*, *Fikir ve Sanatta Hareket Mecmuası* (2 makale), *Büyük Türkiye Mecmuası* (2 makale). 70'lerde konunun Diyanet dergilerinde de ele alınmaya başlandığı¹⁰ ve sivil toplum kuruluşlarından sonra ilk defa resmî bir kurumun yayın organı tarafından konuya yer verildiği görülmektedir. Kaynak kullanımı açısından 1960 ve 1970'lere bakıldığında eserlerde genelde Türkçe kaynakların kullanıldığı, Kur'an ve hadis kaynakları hariç başka dillerdeki eserlere pek atıfta bulunulmadığı görülmektedir.

1970'lerin ortalarına doğru çalışmaların azaldığı ancak on yılın sonuna doğru bir canlanma olduğu gözlenmektedir. 1978'de Sabahattin Zaim tarafından yayınlanan "İktisadî Faaliyetlerde İslâmî Davranış Tarzı" başlıklı makalede Müslümanın iktisadî hayattaki davranışlarının hangi özelliklere sahip olması gerektiği ana hatlarıyla incelenmiştir. Bu bağlamda kapitalizm ve sosyalizmin iktisadî anlayışları ve İslam'ın iktisada bakışının modern iktisat anlayışından farkları ortaya konulmuş, İslam'da insanın *homo-economicus* olmadığı ifade edilmiş, İslam iktisadını tesis etmek için Müslümanca hayat tarzına sahip bir insan tipi oluşturmanın gerekli olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca üretim, tüketim, tasarruf, yatırım ve karz-ı hasen kavramlarıyla İslam'ın iktisadî modeline ilişkin temel prensipler ortaya konulmuştur.

1979 literatür açısından önemli bir yıl olarak kabul edilebilir. Ahmet Debbağoğlu (Tabakoğlu) tarafından 1979'da yayınlanan *İslam İktisadına Giriş* başlıklı kitap alana dair Türkçe olarak yazılmış ilk sistematik ve en hacimli giriş kitabıdır. İslam iktisadının yapısı, kaynakları, özellikleri, tarihi, bazı temel kavramlar, üretim amilleri, kamu maliyesi ve çağdaş iktisadî meselelerin ele alındığı eserde Türkçe

10 İsmail Cerrahoğlu'nun 1970'te *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi'*nde yayınlanan "Kur'an-ı Kerim'de İktisat Esasları" başlıklı çalışması bu açıdan önemlidir. Bu aşamadan sonra alana ilişkin eserler Diyanet yayınları arasında hem makale ve hem de kitap olarak yerini almıştır.

çalışmaların yanı sıra bazı Arapça ve İngilizce kaynaklara da başvurulmuştur. Ayrıca Osman Eskicioğlu'nun 1979'da tamamladığı "İslâm Ekonomisinde Gelir Dağılımı" başlıklı doktora tezi alana dair ilk akademik tez olup Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi bünyesinde hazırlanmıştır. 1970'lerin sonunda yapılan bu çalışmalar bir anlamda sonraki daha hareketli dönemin habercisidir.

1980'li yılların ortalarından itibaren siyasî ortamın önceki döneme oranla daha istikrarlı ve elverişli bir hale gelmesi ve vakıf-dernek gibi İslâmî sivil toplum kuruluşlarının çeşitli toplantılar gerçekleştirilmesi neticesinde alana ilgi artmış ve farklı disiplinlerden ilim adamlarının katılımıyla sempozyumlar yapılmaya başlanmıştır.¹¹ Bu dönemde ayrıca, telif sayısının ve konu çeşitliliğinin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. 1985'te faizsiz bankacılık alanında adım atılması ve dönemin görece özgür siyasî konjonktürü de bu gelişmede etkili olmuştur. 1980'de Celal Yeniçeri tarafından yayınlanan *İslam İktisadının Esasları* başlıklı eser iktisat tarihi meselelerini ayrıntılı olarak inceleyen ders kitabı niteliğindeki ilk akademik çalışma olarak nitelendirilebilir. Üretim, sermaye, emek, tüketim, gelir dağılımı gibi konuların ele alındığı eserde Arapça ve Türkçe kaynaklar kullanılmıştır.

1980'ler Türkiye'de İslam iktisadının mahiyetini anlamaya yönelik ilmî toplantıların ve sempozyumların başladığı dönemdir. Bu bağlamda İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın (İSAV) düzenlediği toplantılar önemlidir.¹² 1984'te yapılan "İktisadi Kalkınma ve İslam" başlıklı tartışmalı ilmî toplantıda ilk defa kalkınma konusu İslam iktisadı açısından doğrudan ele alınmıştır. Toplantıda iktisadî kalkınmanın farklı boyutları incelenmiş ve İslam iktisadı açısından tespitler ve çözümler tartışılmıştır. Düzenlenen sempozyumların daha ziyade iktisadî alandaki pratik meseleler ve faizsiz bankacılık üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Kitap boyutundaki çalışmaların arttığı 1980'lerde alana ilgili bazı konular ilk defa ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde mülkiyet hakkı ve servet dağılımı, Müslüman-para ilişkisi, iktisat-din ilişkisi, iktisadî ahlak ve din, İslâmîyetin sosyo-ekonomik modeli, İslam iktisat siyaseti ve İslam ve ekonomik hayat konuları üzerinde durulmuştur. İslâm ekonomisinde finansman meseleleri, işçi-işveren, mülkiyet, devlet bütçesi, sosyal güvenlik, kalkınma ve sigorta gibi konular ilk defa doğrudan gündeme getirilmiş ve tartışılmıştır. Kitap sayısının önemli derecede arttığı 1980'lerde yaklaşık 30 çalışma (10 civarında kitap ve 20 kadar makale) kaleme alınmıştır. Bununla birlikte daha önceki dönemlerde

11 İslam dünyasında İslam iktisadı alanındaki sempozyumların 1976'da Cidde'de yapılan *Uluslararası İslam Ekonomisi Konferansı* başlıklı toplantıyla başladığı kabul edilirse bu tür organizasyonların Türkiye'de 1980'lerde başlaması bir gecikme olarak değerlendirilebilir.

12 Örneğin İSAV 1980 ve 1990'larda İslam iktisadı alanında pek çok tartışmalı ilmî toplantı düzenlemiş olup önemli başlıklar şu şekildedir: *Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli; İslam Hukukuna Göre Alış-Verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi; Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi İşveren Münasebetleri; Para, Faiz ve İslam; Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları.*

olduğu gibi konuya üniversite yayınları arasında ve akademik dergilerde neredeyse hiç yer verilmemiştir.

1990'lı yıllarda da çalışmalardaki çeşitliliğin artmaya devam ettiği ve şu konuların ele alındığı görülmektedir: İslam'ın ekonomik politikaları; ana hatları ile İslam ekonomisi; İslam, sivil toplum ve piyasa ekonomisi; İslam toplumlarında sosyo-ekonomik değişim; İslam ekonomisinde gelir ve sermaye; İslam ekonomisinde tasavvuf ve ekonomik gelişme; İslam hukuku açısından serbest piyasa ekonomisi; iktisat bilinci; İslam toplumunun ekonomik yapısı; Müslüman ve ekonomi; İslam ekonomik sistemi; İslam ekonomisi ve sosyal güvenlik sistemi; İslam iktisadında verimliliği artırıcı değerler; İslam iktisadının sermaye birikim modeli ve İslam ekonomisinde finansman meseleleri. Soğuk savaş yıllarının sona ermesinin ardından 1990 sonrasında kaleme alınan eserlerde sosyalizm ve kapitalizm eleştirisine çok fazla yer verilmediği görülmektedir.

İlgili alana dair 35 civarında (yaklaşık 20 kitap, 10 makale ve 4 tez) yayının gerçekleştiği 1990'lar konunun üniversite ortamına taşınması açısından da önemli bir dönemdir. Dergilerde alana dair çalışmalar yine pek yer bulamasa da 90'ların ortalarından itibaren dört akademik tez hazırlanmış olup çalışmaların başlıkları şu şekildedir: "İslam Ekonomisinde Devletin Rolü", "İslam Ekonomisinde Tekelci Eğilimler", "İslam Ekonomisinde Bir İktisat Sujesi Olarak İnsan", "İslâmî Düşüncede İktisat: İktisadi Doktrinler Çerçevesinde Bir Deneme". 1994'te *İktisat Dergisi*'nde yayınlanan üç yazı İslam iktisadına muhalif bir yaklaşım taşıması açısından önemli örneklerdir. 1998'de Marmara Üniversitesi Orta-doğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Enstitüsü tarafından düzenlenen *İslam Ekonomisinde Yönelişler Sempozyumu* başlıklı uluslararası sempozyum, ilk defa bir üniversite bünyesinde düzenlenmesi açısından önemlidir.

2000'lerde mevcut çalışmaların bir kısmı yeniden basılmış, benzer çalışmalar yapılmış ve ayrıca yeni meseleler ele alınmıştır. Alanla ilgili yeni temalar şunlar olmuştur: İktisadın kelamî boyutu, küreselleşme sürecinde dinî ekonomik model, İslam ekonomisinde bölüşüm, din, ekonomi ilişkisi ve güncel arayışlar, iktisadî düşüncenin laikleşmesi, gayb inancının ekonomik hayata yansımaları. 2000'li yıllarda İslam iktisat felsefesi ve teorisi ile ilgili sadece iki akademik tez hazırlanmıştır. Bunların başlıkları şu şekildedir: "Ekonomik Kalkınmada Dinsel Tutum ve Davranışların Çift Yönlü Rolü" ve "Kur'an Işığında İmân-İktisat İlişkisi". Bu dönemde alanla ilgili makalelere hakemli akademik dergilere ayrılan yer artmış olmakla birlikte bu konuda üniversite dergilerinin sınırlı bir yer tuttuğu görülmektedir. 2000'li yıllarda alanla ilgili toplam olarak 35 civarında eser (10 civarı kitap, 20'yi aşkın makale ve 2 tez) yayınlanmıştır.

İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi'nin 2010'da yayınlanan 16. sayısı 'İslam İktisadî Özel Sayısı' olarak yayınlanmıştır. Yaklaşık yirmi beş makalenin yer aldığı dergide İslam iktisadının yapısı ile ilgili sadece iki makale yayınlanmış olup

başlıkları “Bir İlim Olarak İslam İktisadı” ve “İslam’da Ekonomik Sistem” dir. Bunun yanı sıra 2004’te yapılan *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’esi* toplantısında “İslâm İktisadı Metodolojisi” başlıklı bir sunumun yer alması İslâmî ilimler içinde İslam iktisat metodolojisine yer verilmesi açısından önemlidir. İslam iktisadını zihniyet, kaynaklar ve özellikler açısından değerlendiren ve Ahmet Tabakoğlu tarafından yapılan sunum, alanın önemli isimleri tarafından müzakere edilmiştir.¹³

2000 sonrası dönemde genel olarak İslam iktisadı alanındaki çalışmaların ve çeşitliliğin arttığı ve özellikle akademik tezlerin, sempozyumların, uluslararası toplantı vb. organizasyonların çoğaldığı görülmektedir. İngilizce ve Arapça kaynaklara ulaşma imkanının artması, 2005’te çıkarılan ‘Katılım Bankacılığı Kanunu’ ve yurtdışından sermaye çekme talebi bunda etkili olmuş görülmektedir. Bu tablo içinde İslam iktisat felsefesi yine sınırlı bir yere sahip olmakla birlikte son yıllarda İslam iktisat sistemini anlamaya yönelik gayretin arttığı ve bir özeleştirici sürecinin başladığı ifade edilebilir ki bu noktada yeni yetişen araştırmacıların katkısı önemlidir. Özellikle düzenlenen atölye ve toplantılarda sahaya ilişkin meseleler farklı boyutlarıyla tartışılmaktadır. Bu bağlamda 2013’ten bu yana düzenlenen ve 2016’da dördüncüsü yapılan “İslam İktisadı Atölyesi” zikredilebilir. 2010 sonrası dönemde şu ana kadar İslam İktisat felsefesi ve teorisi alanına dair 30 civarında eserin (yaklaşık 10 kitap ve 20 makale) yayımlandığı ve durağan bir artışın olduğu ifade edilebilir. Geline nokta, Türkçe çalışmaların oluşmasında ve gelişmesinde tercümelerin etkili olduğu görülmektedir. Nitekim günümüzdeki mevcut çalışmalara bakıldığında telif eserlerin arttığı, ama toplam yekûn içinde tercüme sayısının telife göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Modern dönem öncesindeki uzun yüzyıllar içinde Müslümanların kendilerine ait görece korunmuş bir hayat düzeni ve dolayısıyla bir iktisat anlayışının varlığı söz konusuydu. Modernite bu denkleme bozunca sosyal, siyasî, ekonomik ve hukukî pek çok alanda önemli değişiklikler oldu ve İslam dünyası bu alanlardaki pozisyonunun ne olduğu/olması gerektiği üzerinde fikir üretmeye başladı. Bu durumun bir uzantısı olarak XX. yüzyılın ikinci yarısında iktisat alanında çalışmalar yayımlanmaya başladı. İslam iktisadı literatürü dünyada ve Türkiye’de 1960’lardan bu yana hem sayı hem de konu çeşitliliği açısından gelişen bir çizgi göstermektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan İslam iktisat felsefesi ve teorisi için de daha düşük bir düzeyde olsa da aynı şey söylenebilir. Bir İslam iktisadı felsefesi/teorisi oluşmasında Kur’an ve Sünnet’te birçok prensibin mevcut olması, fıkıh kitaplarında pek çok meselenin ve örneğin yer

13 “İslâm İktisadı Metodolojisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’esi 2*, s. 1143-1172.

alması ve İslam tarihinden örneklerin bulunması, temel esaslar ve anlayışı ortaya koymayı mümkün kılmaktadır.

İslam iktisadının temel yapısı üzerine yapılan çalışmalarda bazı ortak temel konular, kabuller ve argümanların yer aldığı görülmekte olup bunlar şu şekilde sıralanabilir: Adalet, adil gelir dağılımı, mülkiyet, tevhid, denge, yardımlaşma, zekat, ihtiyaç, israf, faiz yerine kâr-zarar faktörünün ön plana çıkarılması, iktisadî alanda Allah'a ve diğer insanlara karşı sorumluluk, İslam iktisat sisteminin diğer sistemlerden farklı olması ve orijinalliği, İslam iktisadının vahiy temelli olması, İslam iktisadının ahlak üzerine kurulmuş olması, İslam iktisadının kabul ettiği insanın *homo economicus*tan farklı olduğu. Ayrıca ifade edilmelidir ki yapılan çalışmalar daha ayrıntılı ve hacimli hale gelmekle birlikte süreç içinde vurgu yapılan konular arasında çok büyük farklılaşmalar görülmemektedir. Örneğin 1970'lerde ve 2000'li yıllarda İslam iktisadının temellerini ortaya koymayı hedefleyen çalışmalar bu bakımdan karşılaştırılabilir.

Türkiye'de İslam iktisat felsefesi ve teorisi ile ilgili müstakil ekollerden ziyade bazı araştırmacıların öne çıktığı ifade edilebilir. 1940'lardan itibaren eserler vermeye başlayan Sabri Ülgener bugünkü anlamda bir İslam iktisadından farklı olarak daha ziyade zihniyet, ahlak ve tasavvuf ve iktisadî çözümler üzerinde durmuş ve klasik iktisat anlayışına eleştiriler getirmiştir. Ülgener'in Batılı kaynakların yanı sıra klasik Osmanlı kaynaklarını da kullandığı ve edebî ve kültürel kaynaklara çokça atıf yaptığı görülmektedir. Daha sonra 1940'lar ve 50'lerde siyasal bilgiler, hukuk ve iktisat eğitimi alan ve 1960'larda ilgili alanda eserler vermeye başlayan Sabahattin Zaim bugünkü çerçevede İslam iktisat felsefesi üzerinde duran ilk akademisyen olması hasebiyle önemlidir. İslam iktisadının temelleri, modern iktisat ve İslam iktisadının farkları, İslam iktisadında davranış tarzı gibi alanlarda eserler veren Zaim, vefatına kadar ulusal ve uluslararası düzeyde alanla ilgili ilmi faaliyetlerine devam etmiştir. 1970'li yıllarda eserler vermeye başlayan ve iktisat fakültesi ve yüksek İslam enstitüsü mezunu olan Ahmet Tabakoğlu alana çok önemli katkılar sağlamıştır. Müellif İslam iktisadı bağlamında metodoloji, ahlak, kalkınma, temel kurumlar, İslam iktisadına giriş, iktisat zihniyeti, iktisat ve toplum ilişkisi, iktisat politikaları, Müslüman-kapitalist toplum mukayesesi, tasavvufun iktisadî rolü ve üretim gibi konular üzerinde durmuştur.

Sonraki yıllarda alanla ilgili olarak Mustafa Özel ve Sabri Orman dikkat çekmektedir. Üniversitede iktisat eğitimi alan ve özellikle 1990'larda pek çok eser veren Özel, özellikle kısa yazılarıyla iktisat alanındaki pek çok meseleye değinmiş ve okuyucunun zihninde bir farkındalık oluşturmayı hedeflemiştir. Batılı iktisat literatürüne sıklıkla atıf yapan Özel, Müslüman bireyin modern ekonomi ve modern toplumla ilişkisine dikkat çekmiş, bazı eserlerinde kapitalizm eleştirisi üzerinde durmuştur. İktisat fakültesi ve yüksek İslam enstitüsünde eğitim

almış olan Sabri Orman da eserlerinde pek çok farklı konuya temas etmiş ve İslam iktisadı bağlamında metodoloji, tarih, teori, tatbikat, ahlak ve değerlere değinmiştir. Şüphesiz burada zikredilen kişiler dışında pek çok araştırmacı İslam iktisat felsefesi/teorisi alanına katkı sağlamıştır. Özellikle son yıllarda yapılan ilmî toplantılarda ciddi yaklaşımların ve özeleştirilerin varlığı söz konusudur. Yetişen yeni nesil araştırmacıların da bu noktadaki katkısı dikkat çekicidir.

İslam iktisat felsefesi ve teorisi alanındaki araştırmacı profiline bakıldığında belirgin ekollerin ortaya çıktığını ifade etmek mümkün değildir. Daha ziyade isimleri zikredilen S. Zaim, A. Tabakoğlu, M. Özel ve S. Orman gibi iktisat eğitimi almış ve İslâmî bir kimliğe, hassasiyete ve bilgiye sahip akademisyenlerin İslam iktisat felsefesi ve teorisi literatürüne katkı sağladıkları görülmektedir. Bu kişilerce üretilen bilgide coğrafya, mezhep, ekol veya kurum temelli mensubiyetlerin etkili olduğuna dair bir çıkarımda bulunmak pek mümkün değildir. İslam iktisat meselelerinin genelde İslâmî hassasiyetlere sahip araştırmacılar tarafından ele alındığı, muhalif görüşte olanların ise konuya çok ilgi duymadıkları ifade edilebilir. Bu bağlamda 1994'te *İktisat Dergisi*'nde yayınlanan "İslam Ekonomisi: Sorunlar ve Tutarsızlıklar", "Kapitalist Sisteme Ahlaki Kılıf: İslam Ekonomisi" ve "İslam Ekonomisi Gibi Birşey Yoktur" başlıklı üç yazı İslam iktisadına muhalif bir yaklaşım taşıması açısından önemli örneklerdir.

Son dönemde *İslam Ticaret İlmihali*¹⁴ gibi İslam iktisadının fikhî prensiplerini bütüncül bir şekilde konu edinen veya muamelat alanı içinde belirli bir meseleyi derinlemesine inceleyen pek çok eserin yayınlanması ve iktisadî alana dair fetvalardan oluşan çalışmaların artması da İslam'ın iktisat anlayışının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Diğer bir deyişle alanın diğer bir boyutunu oluşturan İslâmî ilimlerde yetişen araştırmacıların meselelerin fetva ve cevaz boyutuna yoğunlaşması da doğal olarak destek oluşturmaktadır. Zira iktisadî meselelere veya sorulan sorulara cevap verilirken ayrıntılı açıklamalar yapılmakta, hükmün neden caiz veya haram olduğu ve bunun hikmeti ortaya konulmakta ve yeri geldiğinde İslam'ın öngördüğü iktisadî sistemin diğer sistemlerden farkı izah edilmektedir. Bu anlamda Türkçe fıkıh literatürünün gelişmesi, İslam iktisat felsefesi açısından önemli bir katkıdır. Diğer yandan, düzenlenen sempozyumlara iktisatçıların yanı sıra ilahiyat fakültelerinden ve diğer kurumlardan İslâmî ilimler alanındaki araştırmacıların katılması da bu alandaki bilginin öneminin anlaşıldığını göstermektedir.¹⁵ Ayrıca ilahiyat

14 Bu meyanda Hayreddin Karaman ve Hamdi Döndüren'in benzer ismi taşıyan çalışmaları zikredilebilir.

15 Örneğin yukarıda zikredilen ve ISAV tarafından düzenlenen toplantılara iktisatçılarla birlikte ilahiyat fakültelerinden pek çok akademisyenin katılmış olması da bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

fakültelerinde İslam iktisadına giderek daha fazla yer verilmesi¹⁶ ve iktisadî kuruluşlarla ilahiyat fakülteleri arasındaki işbirliğinin artması¹⁷ bir İslam iktisat felsefesi oluşturulması konusunda önemli bir destek olarak değerlendirilebilir. Ancak belirtilmelidir ki ilahiyat fakültelerinin özellikle İslam hukuku bölümlerinde İslam iktisadına yönelik pek çok tez hazırlanmasına rağmen İslam iktisadının felsefesi ve yapısına dair tez sayısı çok azdır. Zira ilahiyatlarda hazırlanan tezler genellikle akitler üzerinde yoğunlaşmakta ve meseleleri fikhî bir bakış açısıyla ele almaktadır.

İslam iktisat felsefesi ve teorisine ilişkin literatürde modern iktisat eleştirilerine yer verilmekle birlikte diğer sistemleri ilmî bir derinlikle inceleyip değerlendiren ve İslam iktisat sistemi ile mukayese edebilen çalışmaların sayısı çok değildir. Zira bunun için bir taraftan İslâmî ilimler alanında yetişmiş, öte yandan da iktisat eğitimi almış ve diğer ekonomik sistemlerin felsefe ve işleyişini bilen araştırmacılara ihtiyaç vardır.

Ortaya çıkan çalışmaların uluslararası alandaki etkinliği değerlendirildiğinde Türkçe literatürün bir felsefe-teori oluşturma noktasında İslam dünyasında ve uluslararası ölçekte önemli bir etki oluşturamadığı ve İslam dünyasının en azından bir kısmının gerisinde kaldığı ifade edilebilir. Türkçe çalışmaların başka dillere çok fazla tercüme edilmemesi de bu düşünceyi destekler mahiyettedir. Bu noktada Osmanlı iktisadî hayatından çıkarılacak çeşitli prensip, model, tecrübe ve örnekler yol açıcı olabilir.

İlgili literatür nitelik açısından değerlendirildiğinde, bir yönüyle düşünsel bağlamda olumlu bir durumdan bahsedilebilir. Yarım asırdır yapılan çalışmalar neticesinde temel prensipler açıklanmış, İslam iktisadının yapısının nasıl olması gerektiği konusunda temel hususlar ortaya konulmuş, sistem, esaslar, toplum ve ahlaka ilişkin hususlarda eserler yazılmıştır. Son yıllarda akademik kurumların bu alana daha fazla alan açmaları, yeni yetişen araştırmacıların yabancı dil bilgisine sahip olmaları ve uluslararası ilim çevreleriyle daha rahat irtibata geçebilmeleri ve sempozyum türü etkinlikler olumlu yöndeki gelişmelerdir.

Diğer yandan, ilgili birçok çalışmanın genel prensipler seviyesinden kurtulamaması, pek çok eserin önemli şeyler söylemekle birlikte belli noktalarda tekrardan kaçamaması ve üzerinde büyük oranda ittifak edilen soyut ilkelerden bir felsefe ve teori oluşturma ve bunun nasıl pratiğe aktarılacağı konusundaki belirsizlik gelinen noktadaki tıkanıklığa işaret etmektedir. Halbuki İslam iktisat

16 Örneğin ilahiyat fakültesi müfredatında muamelat bahislerinin yanı sıra "İslam İktisadı" dersine yer verilmesi, lisansüstü düzeyde İslam iktisadına ilişkin derslerin yer alması ve özellikle İstanbul Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi ve Sabahattin Zaim Üniversitesi gibi kurumlarda İslam ekonomisi yüksek lisans ve doktora programlarının açılması buna örnektir.

17 Bu bağlamda Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Borsa İstanbul'un 2014 ve 2015'te birlikte düzenledikleri sempozyumlar zikredilebilir.

felsefesi ve teorisine ilişkin literatürün gelişmesi iktisadın diğer alanları için de çok önemlidir. Zira öze yönelik çalışmaların artması faizsiz bankacılıktan işçi-işveren ilişkilerine, mikro iktisattan uygulanacak akitlere kadar pek çok alt konuya dair temelleri belirlemektedir. Buna karşın İslam iktisat felsefe/teorisi ile ilgili çalışmaların, bulunması gerektiği düzeyde olmamasının ilmî, fikrî, hukukî, siyasî, toplumsal vb. pek çok sebebi vardır. Bu sebepler şöyle özetlenebilir:

Bir alanda teorik temeller kurma ve felsefe oluşturmanın çetin ve girift bir iş olduğu açıktır. Zira bunu yaparken alana bütüncül bir bakış açısıyla bakabilmek ve diğer mevcut sistemlerle hesaplaşabilmek gerekir. İslam iktisat felsefesi alanında da bu zorluklar geçerlidir. Zira bu, bir taraftan İslam iktisat felsefesini oluşturabilecek bir birikime sahip olabilmeyi diğer yandan Batı iktisat sisteminin iktisadî, siyasî ve günlük hayat boyutlarındaki baskınlığı karşısında toplu bir sistem ortaya koyabilecek bir altyapıyı gerektirir.

İslam iktisadı, yapısı itibarıyla hem İslâmî ilimler hem de iktisat, hukuk, tarih ve işletme gibi çok yönlü bir arka plana dayanan disiplinler arası bir alandır ki günümüzde İslam iktisadı Türkiye’de ne ilahiyat ne de iktisat ve işletme fakültelerinde lisans düzeyinde müstakil bir bilim dalı olarak yer almaktadır. Bu birikime sahip araştırmacıları yetiştirecek eğitim kurumlarının mevcut olmaması (veya yeni yeni oluşmaya başlaması) ve genelde kendi çabalarıyla yetişmiş araştırmacıların ürün vermesi, bir felsefe oluşturacak neslin yetişmesi ve belirgin ekollerin oluşması için de yeterli olmamaktadır. Eğitim alanında bir arka plan sağlanması durumunda çalışmaların kalitesi artacak ve süreklilik sağlanacaktır. Bu noktada ifade edilmelidir ki ana ilim dallarında yetişen araştırmacıların katkısı çok önemlidir. Fıkıh, fıkıh usulü ve kelam gibi alanlardaki araştırmacıların İslam iktisadı alanı da dahil pek çok alanda felsefe üretmeye yönelik hareket etmeleri ve bu ilimleri işlevsel bir hale getirmek için gayret sarf etmeleri kaçınılmazdır. Ayrıca iktisat, hukuk, sosyoloji, felsefe gibi farklı alanlarda yetişen araştırmacıların da bu alanlarda bir teori/altyapı oluşturmak için katkı sağlamaları gerekir. Aksi takdirde ortaya çıkan sonuçlar yetersiz olacaktır.

Kurumsal alandaki eksiklikler de ilgili literatürün yeterince gelişmemesinin sebeplerinden biridir. Araştırma ve yayın yapan müstakil merkezlerin ve İslâmî ilimler ve iktisat eğitimi veren akademik programların ülkemizde ancak son yıllarda ortaya çıkmaya başlaması literatürün yeterince gelişmesi önünde engel olmuştur. İslam dünyasında müstakil İslam iktisadı araştırmaları merkezlerine sahip bazı ülkelerin bu anlamda Türkiye’den ileride olduğu ifade edilebilir.¹⁸

18 Örneğin İslam Kalkınma Bankası bünyesinde faaliyet gösteren *IRTI* (The Islamic Research and Training Institute) ve Cidde’deki Kral Abdülaziz Üniversitesi *Islamic Economics Institute* bu kurumlara örnek olarak gösterilebilir.

Siyasî ortamın İslam iktisadı konusunda her zaman destekleyici bir tavır almaması ve resmî otoritelerin zaman zaman gösterdiği laiklik refleksi de uzun vadeli projelerin ve bir İslam iktisadı felsefesinin daha ileri boyutta gerçekleşmesine engel olmuştur. Bu noktada yeterli kanunî altyapının oluşmaması bu alandaki problemlerden biridir. Buna karşın İslam iktisadına son on yılda görülen destekleyici siyasî ortama ve artan maddi kaynağa karşın İslam iktisat felsefesi ve teorisiyle ilgili alandaki çalışmaların sınırlı olduğu ve önceki dönemlere nazaran bariz bir gelişmenin olmadığı da görülmektedir.

Teorik bir altyapının oluşması ve bir felsefenin kökleşmesi kişisel ve toplumsal bilinçle de yakından ilgilidir. Kapitalist zihniyetin; hayat tarzıyla, eğitim anlayışıyla ve kurumlarıyla İslam dünyasında derin bir şekilde etkili olması, İslam iktisadı felsefesi alanının kökleşmesi önündeki engellerden biridir. Bunun yanı sıra psikolojik etkilerden kurtulmak da kolay değildir. Dünyadaki Müslüman nüfusun varlığına rağmen kapitalist sistemin baskınlığı önemli bir psikolojik etken oluşturmaktadır. Bu noktada kolonyalizmin kalıcı zihinsel etkileri de göz ardı edilmemelidir.

İslam iktisadının alt alanları içindeki durum da İslam iktisadı felsefesinin yeterince gelişmesinin önünde bir engel olarak değerlendirilebilir. Bütüncül bir İslam iktisadı felsefesi yerine gerek yayın gerek sempozyum düzeyinde çalışmaların giderek İslâmî finans ve bankacılık alanında ve şekil şartları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Faizsiz finans ve bankacılık alanındaki eserlerin İslam iktisat felsefesi/teorisine yönelik çalışmalardan sayıca çok olması da bu düşüncüyü desteklemektedir. İşleyen somut kurumlar ve doğrudan kârın söz konusu olması ve bu kurumların dünya ekonomik sistemi içinde yer bulabilmesi gibi amiller bu noktada etkili olmaktadır. Nitekim İslam finans sisteminde uygulanan pek çok işlem İslam iktisadının felsefesine ve ruhuna uygun olmamakla eleştirilmekte ve felsefeden yoksun bir gelişmenin kapitalizmin bir uzantısı ve oyuncuğu olma tehlikesi bazı araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır. Dolayısıyla İslâmî finansın yaygınlaşması ile İslam iktisat felsefesi literatürü arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dair bir çıkarımda bulunmak pek mümkün görünmemektedir. Örneğin 2008 dünya finans krizinin İslâmî finans sektörünün gelişimine olumlu etki sağladığı ve dünyadaki İslâmî finans işlemlerinin her yıl hızla arttığı ve dolayısıyla bu alandaki çalışmaların çoğaldığı pek çok eserde ifade edilmektedir. Aynı durumun İslam iktisat felsefesi alanında da geçerli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira aynı dönemde uluslararası İslam iktisat felsefesi çalışmalarında olduğu gibi Türkçe literatürde de bu alandaki eser sayısında belirgin bir artış görülmemektedir.

Bütün bu sebepler üzerine şunlar söylenebilir: Bir İslam iktisadı teorisi ve felsefesi oluşturmanın ve makro ölçekli çalışmalar yapmanın kolay bir iş olmadığı aşikardır. Zira bir devletin veya bir bütün olarak küresel sistemin iktisadî yapısı

hakkında İslâmî bir perspektifle teori üretmek ciddi bir altyapı gerektirir ve bu tür çalışmaların kontrolünün sağlanması ve doğruluğunun ispatı zordur. Ayrıca hali hazırda işleyen Batı merkezli iktisat sisteminin politik, iktisadî ve günlük hayat boyutlarındaki baskınlığı karşısında toplu bir sistem ortaya koymak farklı alanlarda yetişmiş insan kaynağına ve toplumsal bir şüura ihtiyaç hissettirir. İslam dünyasının ise bu konuda alması gereken önemli bir mesafe vardır.

Yukarıda arz edildiği üzere ‘Soğuk Savaş’ yıllarında İslam iktisadı anlayışının kapitalizm ve sosyalizm karşısındaki konumunu ifade eden pek çok çalışma yapılmıştır. Bugün ise en büyük problem, kapitalizm karşısında günümüze hitap eden özgün bir İslam iktisadî anlayışının nasıl oluşturulabileceği sorusudur. Aşırı üretim ve sistematik israfın normal, hatta gerekli bir durum kabul edildiği, kaynak paylaşımı ve gelir dağılımının son derece adaletsiz bir şekilde yapıldığı, reklam faşizminin her türlü harcamayı bir ihtiyaç haline getirdiği ve sömürünün farklı şekillerde egemenliğini sürdürdüğü günümüz dünyasında İslam iktisat anlayışının insanlığa kazandıracığı ve hatırlatacağı pek çok değer ve prensip vardır. En zengin ve en fakir ülkeler arasında Müslümanların bulunduğu ve kapitalist hayat anlayışının giderek yerleştiği bir dünyada bu yanlışlara karşı koyabilmek İslam iktisat felsefesinin önündeki en büyük ve en zor iş olarak durmaktadır. Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası dönemde kapitalizm üzerine çok az çalışılmış olduğu görülmektedir. Aynı husus küreselleşme konusunda da ifade edilebilir. Bu noktada Batı’da kapitalizme eleştirel bir şekilde yaklaşan çalışmalardan yararlanılabilir. Bu alandaki tavır ve çözüme dair teklifler net bir şekilde ortaya koyulmadıkça kapitalistleşen bir İslam iktisadî anlayışı eleştirisi giderek derinleşecektir.

Netice olarak, aslında iktisat felsefesi/anlayışı dediğimiz şey özellikle günümüz dünyasında hayatın merkezinde durmaktadır. Ürünleriyle, giyim tarzıyla, yemek kültürüyle, mimarî yapılarıyla, reklamlarıyla vb. pek çok alanda hayatın her alanını belirleyen, bütün bir dünya ve ahiret anlayışını etkileyen, insanın eşya ile olan ilişkisini şekillendiren bir meydan okuma karşısında karşı koyma ve zemin oluşturma faaliyeti kolay bir iş değildir. Kaldı ki bu sadece iktisatçıların veya fakihlerin kendi başlarına başarabilecekleri bir şey olmadığı gibi tek başına mümkün olan bir şey de değildir. Bu, siyaset düşüncesi, tarih felsefesi, toplumbilim felsefesi, mimarî düşünce gibi bütüncül bir hayat felsefesine sahip olmakla ilgili bir durumdur. İslam dünyasında bu alanlarda da İslam iktisadındakine benzer problemlerin varlığından söz edilebilir. Netice olarak, İslam iktisadına dair teorik temellerin ve felsefenin ortaya konması bütüncül bir çabanın sonucudur. İslam dünyasında zikredilen alanlarda toplumun diğer üyeleri/müesseselerinde bir zihniyet ve yapı oluşmadıkça kısa vadede İslam iktisadî alanında da özgün bir resim ortaya çıkmasını beklemek çok gerçekçi olmayacaktır. Bu itibarla, meselenin geniş tabanlı bir mesele olduğunun anlaşılması ve farklı disiplinlerden kişi ve kurumların birlikte çalışarak çözüm üretmesi çok önemlidir.

Seçme Literatür

A. Kitaplar

Atılgan, Ahmet, *İslamın Ekonomik Politikaları*, İstanbul: Nesil Yayınları, 1996, 150 s.

Armağan, Servet, *Ana Hatları ile İslam Ekonomisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1991, 196 s.

_____, *İslam Ekonomisi*, İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2005, 414 s.

Aydın, Erdoğan, *İslâmîyetin Ekonomi Politikası: İslâmîyet Gerçeği*, 5. bs., Ankara: Doruk Yayıncılık, 1996, 4. c. 273 s.

Aykaç, Mustafa (ed.), *İslam Ekonomisinde Yönelişler Sempozyumu*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Enstitüsü, 1998, 175 s.

Bozdağ, İsmet, *Üçüncü Çözüm: İslâmîyetin Sosyo-Ekonomik Modeli*, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1983, 347 s.

Çalış, Halit, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, Konya: Yediveren Kitap, 2004, 479 s.

Çapak, İsmail, *Kur'an ve Ekonomi*, İstanbul: Sokak Kitapları Yayınları, 2012, 206 s.

Çekmegil, M. Said, *İslam'da İktisat Anlayışımız (İslam'da İktisat)*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1966, 113 s.

Çobanoğlu, Şevki, *İslam Ekonomisi*, İstanbul: Yediveren Yayınları, 2013, 120 s.

Çizakça, Murat, *Ahlaki Kapitalizm İslam'ın Unutulan Ekonomik Modeli*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2012, 148 s.

Demir, Ömer (ed.), *İslam, Sivil Toplum ve Piyasa Ekonomisi*, Ankara: Liberte Yayınları, 1999, 129 s.

Demir, Fahri, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, [y.y.]: İlmi Yayınlar, 1981, 324 s.

Duran, Bünyamin, *İslam Toplumlarında Sosyo-Ekonomik Değişmeye Yönelik Tezler*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, 188 s.

Eliaçık, R. İhsan [ve öte.], *İslam ve Kapitalizm: Medine'den İnsanlığa*, 3. bs., İstanbul: Doğu Kitabevi, 2011, 213 s.

Erdoğan, Naim, *İslamda Ekonomik Düzen ve Fakirlik Sorunu*, Ankara: Emel Matbaacılık, 1972, 200 s.

Erdoğan, Sabri, *İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1994, 125 s.

_____, *İslam Ekonomisinde Tasavvuf ve Ekonomik Gelişme*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1992, 122 s.

Eskicioğlu, Osman, *İslâm Ekonomisinde Gelir Dağılımı*, İzmir: yayınevi belirsiz, 1979 (eserin aslı, müellifin aynı adı taşıyan doktora tezidir).

_____, *İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi*, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1995, 195 s.

_____, *İslam ve Ekonomi*, İzmir: Anadolu Yayıncılık, 1999, 127 s.

Geçit, M. Salih, *Ekonomi ve İnanç: (Kur'an ekseninde iktisadî faaliyetin inanç boyutu)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, 283 s.

Gülce, Bekir, *İslam'ın Ekonomik Boyutu*, [y.y., y.y.], 2001, 428 s.

Gökalp, Mehmet Faysal, Turan Güngör, *İslam Toplumunun Ekonomik Yapısı*, İzmir: Faisal Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı, 1993, 134 s.

Hekimoğlu, İsmail, *Müslüman ve Para*, 2. baskı, İstanbul: Türdav, 1982, 148 s.

_____, *İktisat Bilinci*, İstanbul: Denge Yayınları, 1996, 153 s.

Karadoğan, Sercan (ed.), *İslam Ekonomisi: Tanım ve Metodoloji Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: İslam Ekonomi Enstitüsü, 2014, 231 s.

Karagülle, Süleyman, *İslâmîyet ve Ekonomik Doktrinler*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1969, 94 s.

_____, *İslamda Denge (Para, Altın ve Gümüş)*, İzmir: Akyol Neşriyat, ty., 119 s.

Karakoç, Sezai, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 1967, 62 s.

Köse, Saffet, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, İstanbul: İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği (İGİAD), 2012, 163 s.

Kurt, İsmail ve Ahmet Tabakoğlu (haz.), *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) Yayınları, 1987, 259 s.

Orman, Sabri, *Gazalinin İktisat Felsefesi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1984, 193 s.

_____, *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yayınları, 2000, 380 s.

_____, *İslâmî İktisat ve Modernleşme Üzerine*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014, 287 s.

Özel, Mustafa, *İktisat ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1984, 344 s.

_____, *Müslüman ve Ekonomi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, 254 s.

Sancaklı, Saffet, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, İstanbul: Elif Yayınları, 2004, 336 s.

Şevketi, Eşref Efendizade, *İslam'da Emek-Sermaye*, Ankara: Hedef Yayınları, 1964, 57 s.

Tabakoğlu (Debbağoğlu), Ahmet, *İslam İktisadına Giriş*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1979, 459 s.

_____, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987, 171 s.

_____, *Toplu Makaleler II: İslam İktisadı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005, 290 s.

_____, *İslam İktisadına Giriş*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013, 580 s.

Temel, Ali Rıza, *İslam İktisadının Üstünlüğü*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1971, 70 s.

Türkdoğan, Orhan, *İslam Ekonomik Sistemi ve Weber'ci Görüşleri*, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1996, 296 s.

Ülgener, Sabri F., *Dünü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din: İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, İstanbul: Der Yayınları, 1981. 141 s. (*Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı* adıyla, İstanbul: Derin Yayınları, 2006, 208 s.).

_____, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 2. bs., İstanbul: Der Yayınları, 1981. 208 s.

_____, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, Ankara: Mayaş Yayınları, 1984, 159 s.

Yılmaz, Faruk, *İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1991, 296 s.

_____, *İslam Ekonomi Felsefesi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2011, 368 s.

Yozgat, Fazıl, *Faizsiz Ekonomi: Sosyo-Ekonomik Yaklaşım*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2010, 336 s.

Yeniçeri, Celal, *İslam İktisadının Esasları*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1980, 491 s.

Yücel, Ferit, *İktisat Penceresinden İslam*, İstanbul: Er-Tu Matbaası, 1979, 95 s.

Zaim, Sabahaddin, *Modern İktisat ve İslam*, İstanbul: Fatih Matbaası, 1969, 31 s.

_____, *İslam ve İktisadi Nizam*, Teknik Elemanlar Karabük Şubesi Yayını, 1979, 62 s.

_____, *İslam, İnsan, Ekonomi*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1992, 190 s.

_____, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2010, 272 s.

Zeytinoğlu, Erol, *İslâmîyette İktisadi İbadet*, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1995, 148 s.

B. Makaleler

Acar, Mustafa, "İslâm İktisadının Başlıca Sorunları", Ankara, 2003, *İslâmî Araştırmalar*, c. 16, sy. 4, s. 540-546.

Adalı, Sacid, "Maddi Kalkınmada Yönetim ve Faziletli Yöneticilerin Rolü", *İktisadi Kalkınma ve İslam* (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV Yayınları, 1987) içinde, s. 37-48.

Akar, Muhlis, “İslâm’ın Ekonomik Hayata Getirdiği Ticari ve Ahlâkî Prensipler”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2003, c. 39, sy. 1, s. 55-66.

Arslan, Hasan, “Dinî Tutumlar ve Kalkınma”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 15/1, s. 139-161.

Arslan, Hulusi, “İktisadî Faaliyetin Kelâmî Yorumu”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler*, 2004, c. 8, sy. 21, s. 119-140.

Atalay, Beşir, “İktisadi Kalkınmada Geleneksel Değerlerin Yeri (Japonya Örneği)”, *İktisadi Kalkınma ve İslam* (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV Yayınları, 1987) içinde, s. 65-102.

Ayengin, Tevhit, “İslam’da İktisadî Hayatın Ahlâkî Boyutu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2003, c. 16, sy. 4, s. 648-659.

Bayraktar, Mehmet, “İslam İnanç ve İbadetlerinin Kişiyi Ekonomik Yapmadaki Rolü”, *İktisadi Kalkınma ve İslam* (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV Yayınları, 1987) içinde, s. 51-57.

Binatlı, Y. Ziya, “İslam Dininin Ekonomik Alana Etkisi”, *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 1965, c. 1, sy. 1, s. 141-149.

Cerrahoğlu, İsmail, “Kur’an-ı Kerim’de İktisad Esasları”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1970, c. 9, sy. 96-97, s. 131-139.

Çayiroğlu, Yüksel, “İslâm İktisadının Karakteristik Özellikleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sy. 24, s. 149-183.

Çizakça, Murat, “Müslümanların Bir İslâmî Ekonomiye İhtiyaçları Var”, *İktisat Dergisi*, İstanbul, 1994, c. 30, sy. 350, s. 55-57.

Çelik, Celaleddin, “İslam İktisat Ahlakına Dair Birbirini Tamamlayan Bakış Açuları: Weber ve Ülgener Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *İslâmî Araştırmalar*, 2003, c. 16, sy. 4 [İslâm ve İktisat -I-], s. 660-671.

Çelikiçi, Abdülsamet - Adem Levent, “İslamcılık ve Kalkınma: Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında İslamcı Söylemde Kalkınma Vurgusu”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – II*, (6-8 Mayıs 2013, Bursa), 2013, s. 379-388.

Çolak, Abdullah, “İslam’ın İktisadi Prensipleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, c. 3, sy. 1, s. 29-49.

Doğan, Mehmet, “İslam İktisadının Esasları Hakkında Bir Deneme”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, İstanbul, 1972, c. 7, sy. 77, s. 6-8.

Eğri, Taha, “İslam İktisadını Yeniden Düşünmek”, *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, 2014, s. 297-308.

Eren, İsmail, “İslam’ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo Economicus ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c. 18, sy. 1, s. 367-384.

Ersoy, Arif, “(Teorik Bir Yaklaşım) İktisadi Kalkınma ve Sosyal Denge İlişkisi”, *İktisadi Kalkınma ve İslam* (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV Yayınları, 1987) içinde, s. 191-202.

Erturhan, Sabri, “İslam Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, -İslam İktisadi Özel sayısı- 2010, sy. 16, s. 213-246.

Esen, Adem, “Verimlilik Kavramı ve İslam İktisadında Verimliliği Artırıcı Değerler”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1993, c. 29, sy. 2, s. 91-102.

Eskicioğlu, Osman, “İslam’da Ekonomik Sistem”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2010, sy. 16, s. 34-46.

Falay, Nihat, “İslam Ekonomisi: Sorunlar ve Tutarsızlıklar”, *İktisat Dergisi*, İstanbul, 1994, c. 30, sy. 350, s. 47-51.

Fidan, Ali, “Piyasa İslam’ından İslam’ın Piyasasına”, *İslam İktisadi Atölyesi II - İslam İktisadi ve Piyasa (İstanbul, 5-6 Nisan 2014) Bildirileri*, İstanbul: İGİAD, 2014, s. 79-100.

Genç, Mehmet, “Kalkınma Meselemize Tarihi Yaklaşım”, *İktisadi Kalkınma ve İslam* (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV Yayınları, 1987) içinde, s. 211-221.

Görmüş, Şakir, “İslam İktisadi İnsanlık için Bir İhtiyaç mı?”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2015, c. 1, sy. 2, s. 161-170.

Gül, Ali Rıza, “İslam İktisat Düşüncesinin Kur’ân’daki Temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, 2010, c. 51, sy. 2, s. 27-78.

Güler, Mehmet Nuri, “İslam’ın Getirdiği Düzenlemelerin Belirlediği Anayasa Ekonomisi ve Sosyal Piyasa”, *İslam İktisadi Atölyesi II - İslam İktisadi ve Piyasa (İstanbul, 5-6 Nisan 2014) Bildirileri*, İstanbul: İGİAD, 2014, s. 101-130.

Günay, Ünver, “İktisadi Ahlak ve Din”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sy. 7, s. 109-128.

Hamitoğulları, Beşir, “İktisadi Vahşi Büyümenin Bunalımları ve İslam Kalkınma Modelinin Vadettikleri”, *İktisadi Kalkınma ve İslam* (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV Yayınları, 1987) içinde, s. 9-33.

_____, “İslam Dünyası ve Ekonomik Kalkınma”, *İlim ve Sanat*, Ankara, 1985, sy. 1, s. 61-63.

Hazıroğlu, Temel, “İnsan, Ahlak, İktisat ve Katılım Ekonomisi”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2015/1; 145-156.

Karagülle, Süleyman, “İslam’da İktisat Nizamı”, *Gurbet Mecmuası*, 1965, c. 1, sy. 8, s. 7.

Karahöyük, M., “Din ve Ekonomi İlişkisi”, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2013, sy. 16 - Güz, s. 193-220.

Kayadibi, Fahri, “İslam’da Kalkınmanın Dinamik Güçleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sy. 15, s. 1-24.

Kayhan, Veli, “Kur’an’a Göre İsrâf ve İktisat”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, [www.dinbilimleri.com], 2006, c. 6, sy. 2, s. 149-195.

Kızılkaya, Necmettin, “İslam İktisadı Çalışmalarında Yöntem Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, 2014, s. 13-24.

Kirman, M. Ali, “Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sy. 18-19, s. 147-161.

Köfteoğlu, Fehmi, “Kapitalist Sisteme Ahlaki Kılıf: İslam Ekonomisi”, *İktisat Dergisi*, İstanbul, 1994, c. 30, sy. 350, s. 26-35.

Köksal, İsmail, “İslam İktisadının Temelleri”, *Bilimname*, 2005, c. 7, sy. 1, s. 73-92.

_____, “İslam Hukuku Açısından İsrâf Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Marife*, 2003, c. 3, sy. 1, s. 201-210.

Kurt, Abdurrahman, “Sosyo-Ekonomik Dengenin Oluşumunda İslam’ın Rolü”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, c. 19, sy. 2, s. 1-19.

Mert, Hamdi, “İslâm’ın İktisâdî Esasları 1”, *İslâm Medeniyeti*, 1967, c. 1, sy. 4, s. 30-32.

_____, “İslam’ın iktisadî Esasları 2”, *İslam Medeniyeti*, 1968, c. 1, sy. 6, s. 35-38.

Ongan, Nilgün Tunçcan, “İslam Ekonomisinde Bölüşüm”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2008, sy. 4, s. 213-238.

Orman, Sabri, “Kur’an ve İktisat”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları II (İstanbul, 9-10 Ekim 1999) Bildirileri*, Bedreddin Çetiner (ed.), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001, s. 245-258.

Önder, İzzettin, “İslam Ekonomisi Gibi Birşey Yoktur”, *İktisat Dergisi*, İstanbul, 1994, c. 30, sy. 350, s. 37-43.

Özcan, Yusuf Ziya, “İslam Ekonomik Gelişmeye Engel midir? Karşıt Delil ve Bazı Metodolojik Düşünceler”, *İslâmî Araştırmalar*, 1995, c. 8, sy. 1, s. 1-12.

Özdemir, Şennur, “Din, Ekonomi İlişkisi ve Güncel Arayışlar”, *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sy. 23, s. 153-164.

_____, “Bir İslam Ekonomisi Nasıl Mümkün Olur?”, *İslam İktisadı Atölyesi-1: Temel Kavram ve Fikirler (İstanbul, 2-3 Mart 2014) Bildirileri*, İstanbul: İGİAD, 2013, s. 228-251.

Özdenören, Rasim, “İslam Ekonomisi”, *Diriliş*, 1969, sy. 1, s. 30-36.

Özek, Ali, “İslam İktisadına Dair Hadisler”, *Büyük Türkiye*, 1970, c. 1, sy. 9, s. 23-24.

_____, “İktisadî Gerçekler”, *Büyük Türkiye*, 1971, c. 1, sy. 11-12, s. 28-29.

Özel, İsmet, “Kalkınma? İlerleme? Varolma?”, *İktisadi Kalkınma ve İslam* (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV, 1987) içinde, s. 227-235.

Özel, Mustafa, “İktisadi Düşüncenin Laikleşmesi”, *Bilgi Bilim ve İslam* (İSAV Tartışmalı Toplantılar Dizisi) içinde, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, c. 2, s. 253-273.

Özkılıç, İbrahim, “İbn Haldun Perspektifinden İktisadî Kalkınmada Ahlakî Değerler”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 2006, c. 1, sy. 1-2, s. 132-145.

_____, “İbn Haldun’da İktisadi Kalkınma Dinamikleri ve Girişimcilik”, *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2006, sy. 10, s. 1-14.

Sili, Ayşegül ve Suna Akten Çürük, “Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam’ın Temel Ekonomik İlkeleri”, *Maltepe Üniversitesi İİBF Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Analiz Dergisi*, sy. 2, 2013, s. 107-123.

Songur Haluk, “Hz. Peygamber ve İslâm İktisadının Esasları”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dekanlığı, I. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*, (Isparta, 20-21 Nisan, 1998) içinde, s. 259-268.

Tabakoğlu (Debbağoğlu), Ahmed, “İslam İktisadına Giriş: İnsan ve Madde”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, 1972, c. 7, sy. 8, s. 9-13.

_____, “İslam İktisadına Giriş: Fert, Cemiyet, Devlet”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, 1973, c. 8, sy. 85-86, s. 13-18.

_____, “Kültür, İktisat ve İslam İktisadı Üzerine Terörizme Karşı Ekonomi: İsrafın İlmî”, *Türk Edebiyatı*, 1984, sy. 131, s. 64-65.

_____, “İslam İktisadı Açısından Kalkınma”, *İktisadi Kalkınma ve İslam* (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV Yayınları, 1987) içinde, s. 241-251.

_____, “Gayb İnancının Ekonomik Hayata Yansımaları”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları: (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-II)* (haz. Bedrettin Çetiner, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004) içinde, s. 177-196.

_____, “İslâm İktisadı Metodolojisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’alesi 2* (İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005) içinde, s. 1143-1172 (Müzakereler kısmı, s. 1173-1272).

_____, “İslam Ekonomisinin Tarih Boyunca Oluşturduğu Temel Kurumlar”, *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam Sempozyumu (Ankara, 24-26 Mayıs 2002) Bildirileri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007) içinde, s. 494-504.

_____, “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, -İslam İktisadı Özel Sayısı- 2010, sy. 16, s. 11-34.

_____, “İslam İktisat Ahlakı”, *Din ve Hayat Dergisi*, Haziran 2010, s. 18-22.

Tekarslan, Erdal, “Kalkınmada İnsan Unsurunun Önemi”, *İktisadi Kalkınma ve İslam*, (haz. İsmail Kurt ve Ahmet Tabakoğlu, İstanbul: İSAV, 1987) içinde, s. 177-179.

Tekin, Hüsnü; Tekdoğan, Ömer Faruk, “Günümüzde İslam İktisadı Alanında Yeni (Orijinal) Bilgi Üretimi Mümkün mü?”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2016, c. 2, sy. 2, s. 55-70.

Temel, Ali Rıza, “İslâm Açısından Devletin İktisadî ve İçtimâî Vazifeleri”, *İslâm Medeniyeti*, 1969, c. 2, sy. 24, s. 40-42.

Yüzendağ, Ahmet, “Toplum Kalkınması ve Din Adamlarımız”, *İslâm Medeniyeti*, 1969, c. 2, sy. 21, s. 17-18.

Zaim, Sabahaddin, “Modern İktisat ve İslam”, *İslam Düşüncesi Dergisi*, yıl 2, sy. 5, İstanbul, 1968, s. 317-328; *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2005) içinde, c. 1, s. 483- 501.

_____, “İktisadi Faaliyetlerde İslâmî Davranış Tarzı”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1978, c. 7, sy. 1-2, s. 227-241.

_____, “İslam İktisadı ve Hicretin 15. Yüzyılında İslam Dünyasının Ekonomik Görünümü”, *Diyanet Dergisi Hicret Özel Sayısı*, 1981, s. 19-22.

_____, “İnsani Değerlere Dayandırılmış Bir Sistem Olarak İslam Ekonomisi”, Ankara, 1986, *İlim ve Sanat*, sy. 8, s. 12-18.

_____, “İslam Ekonomisi ve İslam Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yıldaki Gelişmeler”, *İş Ahlakı Dergisi*, Mayıs 2010, c. 3, sy. 5, s. 125-143.

_____, “İslâm ve İktisadî Nizam”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2010, sy. 18, s. 106-118.

C. Akademik Tezler

Arslan, Hasan, “Ekonomik Kalkınmada Dinsel Tutum ve Davranışların Çift Yönlü Rolü”, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.

Geçit, M. Salih, “Kur’ân Işığında İmân-İktisat İlişkisi”, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2001.

Göksu, M. Tevfik, “İslam Ekonomisinde Devletin Rolü”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.

İlgen, Abdülkadir, “İslam Ekonomisinde Tekelci Eğilimler”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.

Okutan, İsmail, “İslam Ekonomisinde Bir İktisat Sujesi Olarak İnsan”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.

Yılmaz, Kubilay, “İslâmî Düşüncece İktisat: İktisadi Doktrinler Çerçevesinde Bir Deneme”, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 1996.

İslam İktisat Felsefesi ve Teorisi Literatürü: Eleştirel Bir Değerlendirme

İsmail CEBECİ

Özet

Bu çalışma Türkiye’de İslam iktisat felsefesi ve teorisi alanında son 50 yılda ortaya çıkan yerli literatürü ele almaktadır. İlgili çalışmalar nitelik ve nicelik açısından değerlendirildiğinde pek çok açıdan olumlu bir durumdan bahsedilebilir. Zira yaklaşık yarım asırdır yapılan ve sürekli artış gösteren çalışmalar neticesinde alana dair temel prensipler açıklanmış; İslam iktisadının yapısının nasıl olması gerektiği konusunda temel hususlar ortaya konulmuş; sistem, esaslar, toplum ve ahlaka ilişkin hususlarda eserler yazılmıştır. Ayrıca özellikle son yıllarda ilgili alana dair akademik ve kurumsal ilginin arttığı görülmektedir. Diğer yandan birçok çalışmanın genel prensipler seviyesini aşamaması, pek çok eserin önemli şeyler söylemekle birlikte belli noktalarda tekrardan kaçamaması ve temel prensiplerin pratiğe nasıl aktarılacağı sorusuna açıklık getirememesi, ayrıca alanla ilgili çalışmaların çoğunlukla ferdî çabalarla sınırlı kalması gelinen noktadaki tıkanıklığa işaret etmektedir. Şüphesiz bu durumun ilmî, fikrî, hukukî, siyasi, toplumsal vb. pek çok sebebi vardır. Başta İslâmî ilimler ve iktisat olmak üzere disiplinler arası ortak bir çabanın bir İslam iktisat felsefesi/teorisi oluşturma noktasında sağlayacağı katkının çok önemli olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam İktisadı, İslam İktisat Felsefesi, İktisat Teorisi, İslam İktisadı Literatürü.

Literature on the Philosophy and Theory of Islamic Economics: A Critical Evaluation

İsmail CEBEÇİ

Abstract

This study examines the literature on the philosophy and theory of Islamic economics produced in Turkish over the past fifty years. A critical evaluation of this literature finds many positive aspects in terms of both quality and quantity; an increasing number of studies done during this half century has laid out the main principles and the structure of the field. Many books, articles and dissertations produced in Turkey have thus examined the systemic features and organizing principles of Islamic economics as well as its social and ethical aspects. We also witness an increasing academic and institutional interest in the related field particularly in recent years. On the other hand, much of this literature cannot go beyond explicating the field's general principles, is full of repetition, and fails to clarify how these theories would be put into practice. Also, as a further limiting factor on the depth of this literature, most studies remain a product of individual, rather than collective, efforts. These weaknesses constitute the main challenges faced by the study of Islamic economics in Turkey today. No doubt that these challenges stem from a number of legal, intellectual/scientific, political and social factors. What is particularly needed is a constant attempt at interdisciplinary efforts by the experts on Islamic sciences and economics to foster a philosophy/theory of Islamic economics.

Keywords: Islamic Economics, Philosophy of Islamic Economics, Economic Theory, Literature of Islamic Economics.

